

Міністерство освіти і науки України
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

ТУРБАР ТЕТЯНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 373.5.015.31:57.081.1 (477) “19/20” (043.3)

**ПРИРОДООХОРОННА РОБОТА УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Мелітополь – 2015

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Мелітопольському державному педагогічному університеті імені Богдана Хмельницького, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент
Федорова Олена Василівна,
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького,
директор Навчально-наукового інституту соціально-педагогічної та мистецької освіти.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Шмалей Світлана Вікторівна,
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова,
завідувач кафедри цивільного захисту населення та безпеки життєдіяльності;

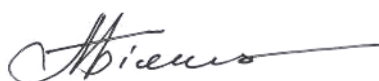
кандидат педагогічних наук, доцент
Барліт Оксана Олександрівна,
Комунальний заклад “Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти”
Запорізької обласної ради, завідувач кафедри теорії та методики виховання.

Захист відбудеться “28” грудня 2015 р. о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 18.053.01 у Мелітопольському державному педагогічному університеті імені Богдана Хмельницького за адресою: 72312, м. Мелітополь, вул. Леніна, 20.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького за адресою: 72312, м. Мелітополь, вул. Леніна, 10.

Автореферат розісланий “27” листопада 2015 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

М.В. Білецька

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Однією з найбільш актуальних проблем сучасності є загострення екологічної кризи, що змушує людство замислитись над проблемою гармонізації екологічних взаємовідносин у системі “людина-природа”, утвердженням у свідомості суспільства активно-діяльнісного, відповідального ставлення до природи. Особлива роль у цьому належить загальноосвітнім навчальним закладам, одним із пріоритетних завдань яких є формування в учнів системи екологічних цінностей та набуття ними навичок екологічної поведінки в довкіллі.

Орієнтирами для залучення учнівської молоді до природоохоронної роботи є міжнародні та державні документи: Резолюція з екологічної освіти Ради та Міністрів освіти та Європейського Парламенту, Хартія Землі, Закони України “Про освіту”, “Про загальну середню освіту”, “Про охорону навколишнього природного середовища”, Національна доктрина розвитку освіти України, Концепція екологічної освіти України, Концепція позашкільної освіти та виховання, Концепція регіональної системи освіти для сталого розвитку, Національна програма виховання дітей та учнівської молоді, Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року.

Фундаментальним теоретико-методологічним підґрунтям для розв’язання проблем природоохоронної роботи учнів загальноосвітньої школи слугують праці, в яких розкрито питання гармонізації взаємин у системі “людина-природа” (В. Борейко, В. Вахтеров, В. Вернадський М. Моїсеєв, С. Русова, В. Сухомлинський та ін.); висвітлено концептуальні теоретичні положення, принципи і завдання екологічної освіти та виховання (А. Волкова, А. Захлебний, І. Зверев, І. Костицька, Г. Пустовіт, С. Совгіра, І. Суравегіна, С. Шмалей та ін.); окреслено психолого-педагогічні підходи щодо формування відповідального ставлення до природи (С. Дерябо, Н. Жук, О. Киричук, М. Кисельов, О. Леонтєв, В. Молодиченко, С. Рубінштейн, В. Ясвін та ін.); досліджено проблему виховання у школярів ціннісного ставлення до природи (О. Барліт, О. Колонькова, К. Магрламова, Л. Малинівська, В. Маршицька, С. Скрипник, Т. Юркова та ін.); розроблено теоретичні основи природоохоронної роботи учнівської молоді у рамках діяльності загальноосвітніх навчальних закладів різних типів (В. Вербицький, В. Мелаш, Т. Олексенко, Г. Пустовіт, Н. Пустовіт, В. Червонецький та ін.) тощо.

Значне місце в аналізі досліджуваної проблеми належить науковим роботам, в яких основна увага приділяється історії розвитку юннатівського та природоохоронного руху, природничої освіти, розкривається діяльність учених-природознавців (О. Барліт, В. Вербицький, О. Гнатів, Л. Ілійчук, А. Коробченко, І. Костицька, А. Мартін, А. Мехеда, Г. Рябкова, О. Федорова, В. Червонецький, Л. Шаповал та ін.).

Узагальнення матеріалів науково-педагогічних джерел з теми дослідження свідчить про те, що природоохоронна робота учнів загальноосвітньої школи у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття не була предметом спеціального історико-педагогічного вивчення. Недостатньо дослідженою залишається

проблема теоретичних засад організації природоохоронної роботи учнівської молоді, відсутні системні дослідження структури та складових цього поняття, що вказує на часткове дослідження проблемних питань щодо природоохоронної роботи учнів загальноосвітньої школи. Цей аналіз дав змогу виявити основні суперечності між:

- спрямованістю міжнародних та державних документів, в яких наголошується на необхідності охорони довкілля та залучення підростаючого покоління до природоохоронної діяльності, і реальною навчально-виховною практикою;

- важливістю формування готовності учнівської молоді до здійснення природоохоронної роботи у сучасній практиці та недостатньою системною висвітленістю змісту, форм і методів природоохоронної роботи учнів у педагогічній теорії;

- об'єктивною потребою організації природоохоронної роботи учнів загальноосвітньої школи і недостатньою якістю змістовно-методичного забезпечення для її здійснення в сучасних умовах;

- накопиченим історико-педагогічним досвідом організації природоохоронної роботи учнів загальноосвітньої школи та відсутністю його об'єктивної оцінки, що не дає можливості повною мірою використовувати здобутки минулого в сучасній виховній практиці.

Отже, актуальність проблеми, наявність протиріч і недостатній рівень їх вивчення в історико-педагогічному плані зумовили вибір теми дисертаційного дослідження: **“Природоохоронна робота учнів загальноосвітньої школи (друга половина ХХ – початок ХХІ століття)”**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Наукове дослідження виконано в межах комплексної науково-дослідної теми кафедри педагогіки і педагогічної майстерності Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького “Теоретичні основи формування професіоналізму майбутніх педагогів” (державний реєстраційний номер РК № 0114U002928).

Тема дисертації затверджена вченою радою Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (протокол № 4 від 13.12.2012 р.) та узгоджена рішенням бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 2 від 26.02.2013 р.).

Мета дослідження – узагальнити і систематизувати теоретичні ідеї та практичний досвід природоохоронної роботи учнів загальноосвітньої школи (друга половина ХХ – початок ХХІ століття), визначити їх значення для сучасності.

Відповідно до мети визначено такі **задачі дослідження**:

1. З'ясувати стан дослідженості проблеми та визначити поняття і сутність природоохоронної роботи учнів загальноосвітньої школи.

2. Визначити, проаналізувати та охарактеризувати основні етапи розвитку природоохоронної роботи учнів загальноосвітньої школи у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття.

3. Розкрити зміст, форми і методи природоохоронної роботи учнів загальноосвітньої школи у досліджуваній період.

4. Виявити можливості використання позитивного досвіду природоохоронної роботи учнів загальноосвітньої школи (друга половина XX – початок XXI століття) у контексті сучасної освіти в Україні.

Об'єкт дослідження – природоохоронна діяльність учнів загальноосвітньої школи (друга половина XX – початок XXI століття).

Предмет дослідження – зміст, форми і методи природоохоронної роботи учнів загальноосвітньої школи (друга половина XX – початок XXI століття).

Методологічною основою дослідження є теорія наукового пізнання, положення і висновки щодо проблематики природоохоронної діяльності; концепції та основні положення методології сучасної історико-педагогічної науки; ідеї про сутність та суперечності розвитку суспільства на засадах екологічного світогляду; концептуальні ідеї філософії, психології, педагогіки про органічний зв'язок людини і природи.

Методи дослідження. З метою виконання завдань у дослідженні використано комплекс загальнонаукових та історико-педагогічних методів, а саме: *загальнонаукові* (аналіз, синтез, узагальнення, порівняння, систематизація), які застосовувались для опрацювання вітчизняної та зарубіжної історичної, педагогічної літератури, законодавчих актів, архівних документів тощо; *історико-структурний*, що сприяв розробці структури дослідження, визначенню етапів природоохоронної роботи учнів, організаційних та процесуально-змістових особливостей на кожному з цих етапів; *історико-ретроспективний* – дозволив схарактеризувати зміст, форми та методи природоохоронної роботи учнів загальноосвітньої школи у досліджуваній період; *інтерпретаційно-аналітичний* – для теоретичного аналізу і синтезу філософських, педагогічних і психологічних праць, першоджерел, офіційних і нормативних документів, програм, підручників і посібників, емпіричних джерел з узагальненням досвіду педагогічної діяльності.

Джерельну базу дослідження становлять:

– архівні матеріали фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України м. Києва (фонди 166, 4698), Державного архіву Запорізької області м. Запоріжжя (фонди 2505, 5474);

– матеріали фондів Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, Державної науково-технічної бібліотеки України, Запорізької обласної наукової бібліотеки ім. М. Горького;

– вітчизняні законодавчі документи, джерела нормативно-правового характеру: закони, накази, статuti, матеріали з'їздів, конференцій, нарад, постанови Міністерства народної освіти СРСР, УРСР, законодавчі й директивні акти Верховної Ради й Кабінету Міністрів України, присвячені питанням природоохоронної роботи учнів загальноосвітньої школи;

– праці вітчизняних філософів, психологів, педагогів: монографії, дисертації, автореферати дисертацій, посібники, підручники, публікації у контексті досліджуваної теми;

– періодичні видання (“Радянська школа”, “Рідна школа”, “Початкова школа”, “Піонер”, “Шкільний світ”, “Екологічний вісник”, “Психологія і педагогіка”, “Біологія”, “Біологія і хімія в школі” та ін.).

Хронологічні межі дослідження охоплюють другу половину ХХ – початок ХХІ століття. Вибір нижньої хронологічної межі вмотивований прийняттям у 1946 році постанови ЦК КП(б)У “Про заходи до поліпшення позашкільної роботи з дітьми”, яка визначала нові завдання для органів народної освіти, що передбачали поширення в школах та позашкільних закладах натуралістичних, екскурсійних і предметних гуртків та дитячих станцій. Характерною ознакою нижньої межі були позитивні зрушення у відновленні природоохоронної роботи серед учнівської молоді.

Верхня хронологічна межа пов’язана з початком розвитку системи природоохоронної роботи учнів загальноосвітньої школи в умовах орієнтації державної освітньої політики на екологізацію освіти та посилення екологічної підготовки учнівської молоді, що відзначилось пошуками нових підходів, концепцій, форм та методів природоохоронної роботи учнів у загальноосвітніх навчальних закладах.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження полягає в тому, що *вперше* реконструйовано вітчизняну педагогічну спадщину другої половини ХХ – початку ХХІ століття щодо проблеми природоохоронної роботи учнів загальноосвітньої школи; *визначено поняття* “природоохоронна робота учнів загальноосвітньої школи”; *систематизовано і поглиблено* наукове знання про розвиток природоохоронної роботи учнівської молоді в загальноосвітніх навчальних закладах України у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття; *виявлено, проаналізовано та охарактеризовано* основні етапи розвитку природоохоронної роботи учнів загальноосвітньої школи у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття; *удосконалено* зміст, форми і методи природоохоронної роботи учнів загальноосвітньої школи, а також їх підготовку до участі у зазначеному процесі.

Подальшого розвитку набули теоретичні надбання про можливості використання педагогічної думки щодо організації природоохоронної роботи учнів загальноосвітньої школи; *конкретизовано* досвід використання змісту, форм і методів природоохоронної роботи учнів у досліджуваній період.

До наукового обігу введено маловідомі архівні документи, матеріали публікацій та окремі історичні факти, що дозволяють значно розширити науково-педагогічне уявлення щодо проблеми організації природоохоронної роботи учнів загальноосвітньої школи у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що основні положення та висновки дисертаційного дослідження сприятимуть збагаченню історико-педагогічного знання, творчому використанню досвіду природоохоронної роботи учнів загальноосвітньої школи у сучасній навчально-виховній практиці. Результати дослідження можуть бути використані під час викладання курсів з педагогіки, методики викладання біології, історії біології, при укладанні програм,

формуванні змісту навчальних посібників і підручників та у подальших наукових історико-педагогічних дослідженнях.

Особистий внесок здобувача у статті, написаній у співавторстві з О. Федоровою, полягає у розкритті практичного досвіду природоохоронної діяльності учнівської молоді у складі юнацької секції Українського товариства охорони природи у 60-70-ті роки ХХ століття.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження знайшли відображення у доповідях і виступах на міжнародних науково-практичних конференціях, зокрема: “Нові виміри сучасного світу” (Мелітополь, 2012), “Проблеми та перспективи розвитку педагогічних і психологічних наук” (Київ, 2013), “Наука і освіта: історія, тенденції, перспективи” (Донецьк, 2013), “Педагогіка: традиції та інновації” (Херсон, 2014), “Актуальні питання сучасної педагогіки” (Львів, 2014); “Сучасні педагогіка та психологія: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень” (Київ, 2015).

Результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри педагогіки і педагогічної майстерності Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (2013 – 2015 рр.).

Результати дослідження впроваджено в навчально-виховний процес Комунального закладу “Маріупольська загальноосвітня школа I-III ступенів № 45 Маріупольської міської ради Донецької області” (акт № 605 від 22.11.2013 р.), Вільхівської загальноосвітньої школи I-III ступенів Харківського району Харківської області (акт № 14 від 14.01.2015 р.), Рівненської української гімназії (акт № 33 від 22.04.2015 р.) та шкіл м. Запоріжжя (акт № 01.01–21/1240 від 03.04.2015 р.).

Публікації. Результати дослідження висвітлено у 13 працях, з яких 7 відображають основні наукові результати дисертації (у т.ч. 1 – у зарубіжному виданні, 1 – у співавторстві), 6 – апробаційного характеру.

Структура обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного з розділів, загальних висновків, списку використаних джерел на 37 сторінках (383 найменування, із них 28 архівних джерел, 14 – іноземними мовами), 14 додатків на 19 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 226 сторінок, з них основного тексту – 170 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність і доцільність обраної теми, визначено мету, завдання, об’єкт, предмет, методи, хронологічні межі та методологічну основу дослідження, схарактеризовано джерельну базу, розкрито наукову новизну, теоретичне та практичне значення, подано відомості про апробацію та впровадження результатів дослідження, публікації і структуру дисертації.

У першому розділі – “Природоохоронна робота учнів загальноосвітньої школи як історико-педагогічна проблема” – висвітлено ступінь дослідженості проблеми у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі, на основі аналізу науково-педагогічних, історичних, методичних, нормативних джерел досліджено

базові поняття і категорії, що стосуються проявів різних видів діяльності особистості щодо збереження, відновлення та примноження природних багатств; з'ясовано поняття і сутність природоохоронної роботи учнів загальноосвітньої школи.

На основі проведеного теоретичного аналізу наукових досліджень визначено і схарактеризовано етико-естетичний, утилітарний, господарсько-перетворювальний (В. Борейко, Д. Кавтарадзе, Н. Пустовіт, Б. Родоман та ін.), системний (І. Блауберг, В. Плюсіна, Е. Юдін та ін.), ціннісний (В. Маршицька, О. Колонькова, Т. Юркова, Л. Юрченко та ін.) та діяльнісний (С. Бойченко, Р. Кельбас, А. Леонт'єв, Т. Саєнко, С. Рубінштейн, Е. Юдін, Г. Пустовіт та ін.) підходи до організації і здійснення природоохоронної роботи учнівської молоді.

Етико-естетичний підхід ґрунтується на ідеях щодо утвердження етичної та естетичної цінностей природи, необхідності формування гуманного ставлення людей до природи незалежно від її практичної користі, високого оцінювання нематеріальної значущості природи. Сутність утилітарного та господарсько-перетворювального підходів полягає у сприйнятті людиною природи лише як засобу для задоволення власних потреб та як економічний ресурс. Системний підхід до природоохоронної роботи ґрунтується на дослідженні природи як цілісної системи, охорона та відновлення якої має здійснюватися в цілому, а не тільки для підвищення ефективності окремих її компонентів. Основою ціннісного підходу є усвідомлення людиною необхідності сформованості ціннісних орієнтацій щодо об'єктів природи, які виступають орієнтиром для здійснення природоохоронної роботи. Діяльнісний підхід ґрунтується на теорії діяльності, яка допомагає підвищувати рівень прагнень суб'єктів до здійснення охорони природи шляхом залучення їх до конкретних природоохоронних справ.

Доведено, що найефективнішими у природоохоронній роботі є застосування діяльнісного та ціннісного підходів. Застосування ціннісного підходу сприяє формуванню у школярів ціннісних орієнтацій по відношенню до природи, що визначають пріоритети для здійснення природоохоронної роботи учнями загальноосвітньої школи та принципи їхньої поведінки у природі. Використання діяльнісного підходу в організації природоохоронної роботи учнів загальноосвітньої школи дає змогу сформуванню в них практичні уміння та навички охорони природи.

У роботі уточнено змістовні характеристики понятійно-категоріального апарату дослідження. Розкрито сутність і значення таких категоріальних понять, як "охорона природи", "робота", "діяльність", "природоохоронна діяльність", "природоохоронна робота" тощо.

Природоохоронна діяльність розглядається науковцями (Л. Ілійчук, С. Совгіра, В. Шарко) як система практичних заходів, а також як усвідомлена, цілеспрямована діяльність, метою якої є збереження природних ресурсів. У цьому контексті визначено і охарактеризовано, що природоохоронна робота – це вид природоохоронної діяльності, що включає в себе суто практичні дії людини, які спрямовані на збереження та відновлення природних багатств. Залучення школярів до природоохоронної роботи сприяє забезпеченню практичної реалізації знань,

умінь і навичок, отриманих на уроках та забезпечує вираження активної позиції школярів у справі охорони природи.

Нами було визначено поняття “природоохоронна робота учнів загальноосвітньої школи” як система взаємопов’язаних цілеспрямованих виховних і дидактичних заходів детермінованих рівнем суспільно-політичного та економічного розвитку регіону, країни, світу для просвітництва верств населення і господарської діяльності з об’єктами олюдної і дикої природи. Встановлено, що специфіка означеного виду природоохоронної діяльності полягає в тому, що вона здійснюється учнями під керівництвом педагогічних працівників на заданому рівні ефективності та розрахована на певні проміжки часу у різні пори року і проводиться на уроках, а також в умовах позакласної, позаурочної та позашкільної діяльності.

Результати вивчення наукової літератури засвідчують, що впродовж історії цивілізації відбувалися зміни як у природному середовищі, так і в діяльності людини по відношенню до природи. У процесі суспільно-історичної практики характер і ступінь залежності людини від природи суттєво змінювався. Тривалий період розвитку українського суспільства супроводжувався пізнанням навколишнього середовища, нагромадженням соціально цінного суспільно-історичного досвіду гармонійних відносин з природою, закріпленням і передачею цього досвіду від покоління до покоління через систему народних природоохоронних традицій, які акумулювалися у різних галузях науки та педагогіки зокрема.

Значну увагу питанню виховного значення природи приділяли представники класичної педагогіки. Позитивну роль у розв’язанні цієї проблеми відіграли праці зарубіжних учених, філософів, педагогів (А. Дістерверг, Я. Коменський, Й. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо та ін.), а також вітчизняних педагогів-практиків та філософів (А. Макаренко, Г. Сковорода, В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін.).

У педагогічній літературі багато уваги приділялось питанням виховання естетичного ставлення до природи у підростаючого покоління та необхідності залучення молоді до конкретних природоохоронних справ. Про це свідчать праці В. Вахтерова, К. Вентцеля, П. Каптерєва, В. Оконя, Л. Толстого, Т. Шацького та ін.

Вагомий внесок у розробку проблеми організації природоохоронної роботи учнівської молоді зробили такі вчені-природознавці, педагоги першої половини ХХ століття, як: П. Боровицький, Г. Кожевников, Б. Райков, С. Русова, В. Талієв, К. Ягодовський, О. Яната та ін.

Виявлено, що на етапі післявоєнної відбудови держави відбулося відродження природоохоронної роботи, головною метою якої було збереження природних ресурсів задля їх практичного використання. Подальший розвиток природоохоронної роботи учнівської молоді був тісно пов’язаний із розробкою системи екологічних знань, які є основою розуміння необхідності залучення широких верств населення до вирішення екологічних проблем.

Природоохоронної роботи учнівської молоді в контексті шкільної екологічної освіти досліджена З. Андрієвською, А. Волковою, А. Захлебним, І. Зверєвим, А. Сідельковським, І. Суравегіною та ін. Науковцями було здійснено

теоретичне обґрунтування екологічної освіти як нової галузі педагогічної науки, досліджено зміст екологічної освіти, вперше визначені її основні цілі та задачі.

Аналіз сучасних джерел з досліджуваної проблеми дозволив об'єднати їх в окремі групи. Так, до першої групи належать дослідження Л. Білик, М. Кисельова, І. Костицької, Г. Пустовіта, Н. Пустовіт, В. Червонецького, С. Шмалей та ін., в яких розкриті основні ідеї екологічної освіти, виховання та природоохоронної роботи учнівської молоді у їх поєднанні. Науковцями теоретично обґрунтовано необхідність залучення школярів до природоохоронної роботи. Практичні уміння та навички природоохоронної діяльності розглядаються педагогами як один із головних показників рівня та запоруки успішності екологічної освіти і виховання.

Другу групу складають праці С. Бакланової, Ш. Карімової, Г. Купріянової, Н. Фірсової, В. Шарка та ін., де розкрито організаційно-педагогічні засади природоохоронної діяльності учнівської молоді. У них досліджено та обґрунтовано мотиваційні основи природоохоронної діяльності школярів та визначено її сутність, експериментально перевірено можливості підвищення ефективності формування готовності учнівської молоді до участі у природоохоронних заходах.

До третьої групи відносяться праці С. Бортнікової, С. Лебідь, Л. Лук'янової, О. Мамешиної, Н. Немченко, О. Пруцакової, І. Павленко, І. Сяськи, М. Хроленко, Н. Шевченко та ін., в яких досліджено проблему виховання екологічної культури учнів загальноосвітніх навчальних закладів, наголошено на необхідності формування в них екологічної свідомості та світогляду шляхом залучення до участі у природоохоронній роботі.

Четверту групу складають праці О. Грошовенко, О. Колонькової, О. Крюкової, О. Лазебної, Л. Малинівської, К. Магрламової, В. Маршицької, С. Скрипник, Т. Юркової, Л. Юрченко та ін., які присвячені пошуку шляхів вирішення проблеми формування ціннісного та відповідального ставлення до природи в учнів загальноосвітньої школи.

До п'ятою групи відносяться праці О. Барліт, В. Вербицького, Л. Ілійчук, А. Коробченко, А. Мехеди та ін., в яких основна увага приділяється історії становлення та розвитку екологічного виховання, природничої освіти, юннатівського та природоохоронного руху. Однак, зазначимо, що у названих дослідженнях матеріал, пов'язаний із проблемою природоохоронної роботи учнів загальноосвітньої школи у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття, представлено фрагментарно, без ґрунтовного аналізу та узагальнення.

Певною мірою дослідженню природоохоронної роботи учнів загальноосвітньої школи нам сприяли наукові праці Г. Марченко, Я. Полякової, В. Червонецького, В. Шарка та ін., в яких узагальнено досвід зарубіжних країн щодо екологічної освіти і виховання та організації природоохоронної діяльності школярів.

Аналіз показав, що за наявності значного інтересу до вивчення історичного аспекту екологічної освіти та виховання, природоохоронного руху учнівської молоді у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття, відсутні наукові праці, присвячені дослідженню природоохоронної роботи учнів загальноосвітньої школи у цей період.

Дослідження засвідчило, що участь школярів у природоохоронній роботі сприяє формуванню в них загальнонародських норми і правил екологічної поведінки по відношенню до природи та дозволяє кожному зробити реальний внесок у збереження довкілля й отримати конкретні результати, які виявляються у поліпшенні стану навколишнього середовища. Природоохоронна робота забезпечує практичну реалізацію знань, умінь і навичок, отриманих учнями, та формування активної екологічної позиції учнівської молоді. Вчені та педагоги (О. Грошовенко, О. Лазебна, Л. Малинівська, Г. Пустовіт, С. Совгіра, Т. Юркова та ін.) у своїх роботах наголошують на важливості набуття школярами умінь і навичок природоохоронної роботи, її роль у вирішенні екологічних проблем на локальному рівні.

У другому розділі “Природоохоронна робота учнів у теорії та практиці діяльності загальноосвітньої школи” – виявлено, проаналізовано та охарактеризовано етапи розвитку природоохоронної роботи учнів загальноосвітньої школи у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття. Встановлено, що діяльність школи у досліджуваний період була спрямована на формування у школярів стійкої мотивації до активної природоохоронної роботи шляхом поступового реформування її змісту, форм і методів.

Аналіз досвіду природоохоронної роботи учнів загальноосвітньої школи у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття дозволив нам, з урахуванням вже розроблених періодизацій розвитку юннатівського (В. Вербицький) та природоохоронного руху (А. Мехеда), природоохоронної роботи (З. Андрієвська), умовно поділити досліджуваний період на чотири основні етапи, які відображають загальні тенденції відродження та розвитку природоохоронної роботи учнівської молоді у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття. При цьому враховано як змінювалися, удосконалювалися та розширювалися зміст, форми та методи природоохоронної роботи учнів загальноосвітньої школи на кожному наступному етапі з урахуванням соціально-політичних та культурно-освітніх умов.

Перший етап (1946-1964 рр.) – відродження природоохоронної роботи учнів загальноосвітньої школи в умовах післявоєнної відбудови держави. Цей період характеризувався відновленням природоохоронної роботи серед учнівської молоді та реформуванням системи природоохоронного навчання і виховання, що було вмотивовано прийняттям ЦК КП(б)У постанови “Про заходи до подальшого поліпшення позашкільної роботи з дітьми”. У документі вказувалось на недостатній рівень розвитку позашкільної роботи з дітьми в Україні, а також зазначалось, що позашкільні заклади (Палаци піонерів, дитячі клуби, станції та ін.) працювали незадовільно, не наближували свою роботу до місць, де школярі проводили своє дозвілля. Зміст і форми їх роботи часто не відповідали інтересам та запитам учнівської молоді, мало сприяли розвитку екологічного мислення школярів, формуванню у них інтересу до охорони природи. На виконання постанови при школах і позашкільних закладах почали створюватися учнівські гуртки (предметні, натуралістичні, ручної праці тощо), що сприяло розгортанню масової позашкільної роботи з учнями, важливою ланкою якої була природоохоронна діяльність.

Природоохоронна робота отримувала нормативно-правову підтримку, що закріплювалась відповідними документами (закон “Про зміцнення зв’язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти”, наказ “Про участь шкіл республіки у поліпшенні благоустрою, озеленення і зовнішнього оформлення міст і селищ УРСР” та ін.). Перед загальноосвітньою школою поставало завдання не тільки дати учням знання про природу, а й вести роз’яснювальну і практичну природоохоронну роботу за участю школярів, в організації якої велика роль належала педагогічним працівникам, які мали не лише розкривати учням красу природи, а й учити охороняти її, раціонально використовувати і, поряд з цим, власними зусиллями створювати і примножувати природні багатства.

Одним із основних завдань загальноосвітньої школи в цей період було залучення учнів до активної природоохоронної роботи, зміст якої реалізовувався через шляхом участі школярів у суспільно корисній та сільськогосподарській праці природоохоронного спрямування під час проведення позакласних та позашкільних заходів. В цей час розповсюдження набувають групові форми природоохоронної роботи учнів загальноосвітньої школи (шкільні лісництва, загони “голубих” та “зелених” патрулів, виробничі бригади, робота на пришкільних навчально-дослідних ділянках та ін.). В організації природоохоронної роботи школярів найчастіше застосовувались наступні методи: розповідь, бесіда переконання, читання художніх творів про природу, приклад, демонстрація дослідів у процесі природознавчої роботи, спостереження, експеримент, сільськогосподарська та суспільно корисна праця тощо.

Другий етап (1965-1990 рр.) – розробка теоретико-методологічних засад природоохоронної роботи учнів загальноосвітньої школи в контексті обґрунтування теорії екологічної освіти і виховання. Науковцями та педагогами (З. Андрієвська, А. Волкова, А. Захлебний, І. Зверев, Б. Йоганзен, І. Матрусов, А. Сідельковський, І. Суравегіна та ін.) було здійснено теоретичне обґрунтування мети та змісту екологічної освіти і виховання, що полягали у пошуку напрямів гармонійного поєднання навчальної діяльності та природоохоронної роботи.

Основними напрямками природоохоронної роботи в школі були такі: розкриття наукових основ охорони природи; виховання свідомого, турботливого ставлення до природи в процесі навчально-виховної роботи; практична участь школярів у природоохоронних заходах.

У цей період природоохоронна робота учнів загальноосвітньої школи почала набувати більш масового характеру. Широкого розповсюдження набуває пропаганда природоохоронних знань, у педагогічній теорії та на практиці популярності набув термін “природоохоронна просвіта”. Зміст цього поняття включав у себе в основному масове розповсюдження знань, при цьому не приділялась належна увага залученню школярів до активної природоохоронної діяльності. Пропагування ідеї охорони природи серед учнівської молоді здійснювалось шляхом використання таких методів як: лекція, бесіда, доповідь, розповідь, читання творів про природу тощо.

У навчально-виховній роботі школи продовжувалось дотримання курсу на зв’язок навчання і виховання з життям, що було закріплено у законі УРСР “Про

народну освіту”. Вагоме місце в організації природоохоронної роботи займала суспільно корисна праця учнів. У зв’язку з цим, природоохоронна робота у загальноосвітніх навчальних закладах здійснювалась переважно у контексті трудового навчання і професійної орієнтації учнівської молоді.

У цей час зміст, форми та методи природоохоронної роботи зазнали змін, що були пов’язані із початком екологізації навчальних предметів природничого циклу (А. Волкова, А. Захлебний, І. Зверев, І. Суравегіна та ін.), в результаті чого учні не лише займались практичною природоохоронною роботою, а й отримували сучасні наукові знання з основ раціонального природокористування. У системі природоохоронної роботи учнів загальноосвітньої школи активно почали застосуватись нові для того часу форми (клуби любителів природи, естафети, конкурси, природоохоронна пропаганда, табори праці та відпочинку та ін.) та методи (переконання, змагання, заохочення, покарання, приклад, спостереження та ін.), використання яких було спрямоване на засвоєння учнями екологічних знань у межах викладання предметів природничого циклу та застосування їх на практиці з метою набуття школярами досвіду здійснення екологічно доцільних вчинків. Більшість методів складала методи організації діяльності та формування досвіду суспільної поведінки (постановка завдань, висування вимог, надання доручень та ін.).

Третій етап (1991-2000 рр.) – розвиток природоохоронної роботи учнівської молоді в умовах становлення освітньої системи української держави. Цей період характеризувався втратою інтересу освітян та громадськості до проблем охорони природи, що було пов’язане із політичною та соціально-економічною кризою в державі. Прийняття низки нормативних документів (закон України “Про освіту”, “Про охорону навколишнього середовища”, Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти, Концепція позашкільної освіти і виховання та ін.) визначило основні напрями природоохоронної роботи учнів загальноосвітньої школи в цей період.

Необхідність залучення учнівської молоді до природоохоронної роботи в цей час була зумовлена загостренням екологічних проблем, вирішення яких на локальному рівні потребувало оволодіння учнями знань про навколишнє середовище, набуття навичок і досвіду вирішення екологічних проблем та передбачення можливих наслідків власної природоперетворювальної діяльності.

У дослідженні встановлено, що зміст природоохоронної роботи школярів на цьому етапі реалізовувався у дотриманні зв’язку теоретичних екологічних знань з практичною природоохоронною діяльністю та безпосереднім спілкуванням учнів з природою. Найпоширенішими формами природоохоронної роботи були екскурсії, трудові та екологічні практикуми, польові табори, екологічні клуби тощо. У цей період на зміну традиційним формам природоохоронної роботи приходять нові, серед них: екологічні загани, студії, об’єднання аматорів, екопатрулі тощо. На практиці природоохоронної роботи починають використовуватись проблемні, дослідницькі та пошукові методи, що застосовувались з метою формування в учнів активної позиції щодо охорони природи.

Четвертий етап (2001-2013 рр.) – розробка нових підходів, концепцій, форм та методів природоохоронної роботи учнів загальноосвітньої школи. Початок нового етапу в розвитку природоохоронної роботи зумовлений прийняттям у 2001 році Концепції екологічної освіти України.

На початку XXI століття природоохоронна робота учнівської молоді набуває більш глобального значення, оскільки нестримно погіршується екологічна ситуація як в Україні, так і у всьому світі, що потребує залучення всього населення до роботи зі збереження навколишнього середовища. Саме тому виховний процес загальноосвітньої школи має бути спрямованим на формування у підростаючого покоління екологічної культури засобами природоохоронної роботи.

З'ясовано, що домінуючим напрямом здійснення навчально-виховного процесу в загальноосвітніх школах у XXI столітті є впровадження державної політики екологічного виховання, яка ґрунтується на формуванні у молоді за допомогою інноваційних педагогічних засобів екологічно свідомої культури поведінки, навичок та вмінь раціонального, ощадливого використання природних ресурсів, відповідального ставлення до навколишнього середовища.

У цей період розповсюдження набули якісно нові форми (тренінги, конференції, семінари, форуми, рольові ігри, тижні екології та ін.) та методи (екологічної ідентифікації, екологічної емпатії, екологічної рефлексії, проєктів, екологічної турботи, ігрові методи та ін.) природоохоронної роботи учнівської молоді, що спрямовані на формування активної екологічної позиції підростаючого покоління.

У розділі досліджено нормативно-правові основи (закони, накази, постанови, директивні вказівки та ін.) природоохоронної роботи учнівської молоді, архівні документи, а також програми навчальних предметів загальноосвітніх навчальних закладів досліджуваного періоду. Цими документами питання охорони природи та масового залучення до цієї справи учнів загальноосвітніх навчальних закладів визначалось загальною настановою у виховній та навчальній діяльності шкіл.

У процесі дослідження проаналізовано зміст, форми та методи природоохоронної роботи учнів загальноосвітньої школи у другій половині XX – на початку XXI століття. Виділено та охарактеризовано такі напрями природоохоронної роботи учнівської молоді: теоретичний, просвітницький та практичний, що реалізовувались через різні види і форми природоохоронної роботи.

Доведено, що особливе значення для організації природоохоронної роботи в школі мали різні форми позакласної роботи: індивідуальні, групові та масові, участь школярів у яких давала можливість практичної реалізації теоретичних природоохоронних знань, отриманих на уроках.

Природоохоронна робота учнів загальноосвітньої школи у досліджуваній період здійснювалась через організацію різних видів діяльності: озеленення шкіл та населених пунктів, лісовідновлення, охорона і догляд за лісами, боротьба з ерозією ґрунтів, рекультивация і догляд за ландшафтами, охорона водойм і річкових запасів, корисних комах, птахів і звірів. Природоохоронна робота організовувалася в різноманітних формах, зміст яких визначався її практичною

спрямованістю. Найбільш розповсюдженими були такі форми природоохоронної роботи: шкільні лісництва, загони “зелених” та “голубих” патрулів, клуби любителів природи, конкурси, змагання, естафети, екскурсії, екологічні стежки тощо. Учні масово залучались до природоохоронної роботи на пришкільних навчально-дослідних ділянках.

Аналіз архівних документів, педагогічної спадщини вчених досліджуваного періоду дає підстави стверджувати, що природоохоронна робота в школі у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття реалізовувалась, по-перше, через вивчення питань охорони природи на уроках, по-друге, шляхом залучення учнів загальноосвітніх шкіл до охорони природи під час позаурочної, позакласної та позашкільної діяльності. Великого значення для організації природоохоронної роботи в школі мала позакласна та позашкільна робота з дітьми, яка сприяла засвоєнню програмного матеріалу за допомогою практичної діяльності.

У дослідженні встановлено, що природоохоронна робота учнів загальноосвітньої школи в сучасних умовах має реалізовуватись як комплексна, системна взаємодія між усіма суб’єктами навчально-виховного процесу. Діяльність педагогів та керівництва навчальних закладів має бути спрямована на створення таких умов навчання і виховання, за яких учні матимуть змогу збагачувати власний практичний досвід природоохоронної роботи через їх залучення до вирішення реальних екологічних проблем своєї місцевості.

Серед найважливіших напрямів розвитку природоохоронної роботи учнів загальноосвітньої школи нами виділені наступні:

- створення спеціальних умов для організації та проведення природоохоронних акцій, проектів, семінарів та тренінгів, які збагачені сучасними педагогічними технологіями, методиками, вправами тощо;
- підвищення рівня співпраці загальноосвітніх навчальних закладів із громадськими та державними природоохоронними установами, дитячими та молодіжними організаціями;
- екологізація свідомості учнів, робота над формуванням у них ціннісних екологічних орієнтацій та компетенцій;
- збагачення особистого досвіду природоохоронної роботи учнів загальноосвітньої школи;
- формування екологічної культури та екологічної свідомості учнів у груповій та масовій природоохоронній діяльності;
- застосування інноваційних форм і методів пропагування природоохоронних ідей серед учнів та їх батьків з метою підвищення рівня зацікавленості екологічними проблемами та залучення до їх вирішення широких верств населення.

Ефективність природоохоронної роботи учнів загальноосвітньої школи може бути забезпечена шляхом впровадження різноманітних організаційних форми, що використовувалися у практиці роботи шкіл у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття. Це такі форми, як: практичні заняття, які сприятимуть формуванню вмінь та навичок природоохоронної роботи; екскурсії та походи, що спрямовані на спостереження за природними об’єктами, виявлення екологічних проблем та

пошук напрямів їх вирішення силами школярів; лекції, диспути, бесіди, що дають змогу формувати в учнів почуття відповідальності за стан навколишнього природного середовища; масові природоохоронні акції, що спрямовані на привернення уваги широких верств населення до екологічних проблем, пропагування ідей збереження природи, а також діяльність шкільних лісництв, метою створення яких є залучення учнів загальноосвітніх шкіл до практичної участі у вирішенні екологічних проблем місцевого рівня та охороні лісових багатств; участь у різноманітних гуртках, дитячих та молодіжних організаціях, діяльність яких спрямована на охорону навколишнього середовища.

Для підвищення ефективності природоохоронної роботи учнів загальноосвітньої школи, враховуючи специфіку означеного виду діяльності, переважну більшість методів мають складати ті, що спрямовані на формування активної екологічної позиції учнівської молоді щодо природоохоронної діяльності та сприяють набуттю учнями практичного досвіду здійснення екологічно доцільних вчинків (метод екологічних проєктів, участь в екологічних акціях та святах, доручення конкретних завдань тощо), а також методи стимулювання й мотивації природоохоронної діяльності (заохочення, осуд, створення ситуацій емоційних переживань, ігрових ситуацій, використання громадської думки про доцільну поведінку у природі; метод екологічної ідентифікації, екологічної емпатії, екологічної рефлексії, екологічних експектацій, метод ритуалізації екологічної діяльності, метод екологічної турботи тощо).

ВИСНОВКИ

Узагальнення результатів наукового дослідження дає підстави для таких загальних висновків:

1. На основі історико-педагогічного аналізу наукових розробок щодо природоохоронної роботи учнів загальноосвітньої школи у другій половині ХХ – початку ХХІ століття доведено, що основна увага дослідників зосереджена на проблемах екологічної освіти, вихованні та природоохоронній роботі у їх цілісному поєднанні, формуванні екологічної культури та необхідності розв'язання екологічних проблем засобами природоохоронної роботи.

Встановлено, що природоохоронна робота учнів загальноосвітньої школи – система взаємопов'язаних цілеспрямованих виховних і дидактичних заходів детермінованих рівнем суспільно-політичного та економічного розвитку регіону, країни, світу для просвітництва верств населення і господарської діяльності з об'єктами олюдної і дикої природи. Специфіка означеного виду природоохоронної діяльності полягає в тому, що вона здійснюється учнями під керівництвом педагогічних працівників на заданому рівні ефективності та розрахована на певні проміжки часу у різні пори року і проводиться на уроках, а також в умовах позаурочної, позакласної та позашкільної діяльності.

2. Виявлено, проаналізовано та охарактеризовано періодизацію розвитку природоохоронної роботи учнів загальноосвітньої школи (друга половина ХХ – початок ХХІ століття):

– перший етап (1946-1964 рр.) – відродження природоохоронної роботи учнів загальноосвітньої школи. Цей період характеризувався реформуванням радянської загальноосвітньої школи в межах післявоєнної відбудови держави, масовим залученням учнівської молоді до суспільно корисної праці у природі.

– другий етап (1965-1990 рр.) – розробка теоретико-методологічних засад природоохоронної роботи учнів загальноосвітньої школи в контексті обґрунтування теорії екологічної освіти і виховання. Характерна особливість цього періоду полягала у перегляді системи природоохоронної роботи школи, що було зумовлено науковим обґрунтуванням мети та змісту екологічної освіти і виховання.

– третій етап (1990-2000 рр.) – розвиток природоохоронної роботи учнівської молоді в умовах становлення освітньої системи української держави. Період характеризувався втратою суспільного інтересу до охорони природи, що було пов'язане із політичною та соціально-економічною кризою в державі.

– четвертий етап (2001-2013 рр.) – розробка нових підходів, концепцій, форм та методів природоохоронної роботи учнів загальноосвітньої школи, що було вмотивовано зміною пріоритетних напрямів, завдань і механізмів освітньої політики держави, спрямованої на посилення екологічної підготовки учнівської молоді.

3. Встановлено, що природоохоронна робота в школі у досліджуваній період складалась із напрямів, що відображали набуття школярами теоретичних знань та формування практичних умінь та навичок. Це такі напрямки, як теоретичний, просвітницький та практичний, що реалізовувались у різних видах і формах природоохоронної діяльності.

Зміст природоохоронної роботи в школах у досліджуваній період реалізовувався через організацію різних видів діяльності, серед яких основними були: озеленення шкіл та населених пунктів, лісовідновлення, охорона і догляд за лісами, боротьба з ерозією ґрунтів та шкідниками зелених насаджень, рекультивация та догляд за ландшафтами, охорона водойм і річкових запасів, корисних рослин та тварин, природоохоронна пропаганда тощо.

Природоохоронна робота організовувалася у різноманітних формах (індивідуальних, групових, масових), зміст яких визначався її практичною спрямованістю. Зміст індивідуальних форм природоохоронної роботи полягав у самостійному оволодінні учнями знаннями про місцеві екологічні проблеми, що у майбутньому ставали підґрунтям для формування навичок природоохоронної роботи. Найбільшого розповсюдження набули групові форми (загони “зелених” і “голубих” патрулів, шкільні лісництва, загони з боротьби з ерозією ґрунтів, табори праці та відпочинку, клуби юних друзів природи, натуралістичні гуртки, екскурсії та ін.). Серед масових форм природоохоронної роботи найефективнішими були акції, свята, естафети, конкурси, фестивалі, чемпіонати тощо.

На практиці природоохоронної роботи з учнями загальноосвітньої школи використовувались різні методи, а саме: формування свідомості особистості (лекції, розповіді, бесіди, диспути, конференції, форуми, тренінги та ін.); організації діяльності та формування досвіду суспільної поведінки (методи

організації навчально-пізнавальної, навчально-практичної, трудової, ігрової та інших видів діяльності, методи постановки завдань, висування вимог, надання доручень, виконання практичних дій, методи вправи, привчання до дотримання норм поведінки, методи регулювання й коригування дій, поведінки та ін.); стимулювання й мотивації діяльності та поведінки (заохочення, змагання, покарання, осуд, створення ситуацій емоційних переживань, ігрових ситуацій, використання громадської думки, методи екологічної ідентифікації, екологічної емпатії, екологічної рефлексії та ін.).

4. Аналітичний огляд досвіду організації природоохоронної роботи учнів загальноосвітньої школи у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття дозволив актуалізувати перспективні для системи сучасної освіти форми та методи природоохоронної роботи, що не втратили своєї актуальності й у сучасних умовах та широко впроваджуються у практику сучасних навчальних закладів України. Зокрема, нами розроблено та впроваджено у практику роботи загальноосвітніх навчальних закладів технології проведення семінару-тренінгу для учнів старших класів “Збережемо природу разом” та семінарів для вчителів “Формування готовності учнів загальноосвітньої школи до участі у природоохоронній роботі”, “Природоохоронна робота учнів: історія та сучасність”, а також проект “Учні у природоохоронній роботі Запорізького краю”.

Дисертація не вичерпує всіх аспектів, пов’язаних з природоохоронною роботою учнів загальноосвітньої школи. Напрямами подальшого наукового пошуку вважаємо з’ясування раціональних напрямів та визначення педагогічних умов упровадження перспективних форм і методів природоохоронної роботи учнів загальноосвітньої школи. Разом з тим, результати дослідження створюють передумови для подальших наукових пошуків у теорії та практиці екологічного виховання.

Основні положення дисертаційного дослідження відображені автором у таких публікаціях

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації:

1. Турбар Т. В. Аксіологічні засади природоохоронної роботи учнів загальноосвітньої школи / Т. В. Турбар // Проблеми сучасної педагогічної освіти : зб. статей – Ялта : РВВ КГУ, 2013. – Вип. 41. – Ч. 2. – С. 278-283.
2. Турбар Т. В. Педагогічна система поглядів В. О. Сухомлинського про природоохоронну роботу учнів загальноосвітньої школи / Т. В. Турбар // Історико-педагогічний альманах : зб. наук. пр. – Умань, 2013. – Вип. 1. – С. 41-43.
3. Турбар Т. В. Практика природоохоронної роботи учнів загальноосвітньої школи у Запорізькій області (друга половина ХХ – початок ХХІ століття) / Т. В. Турбар // Наукові записки Вінницького держ. пед. ун-ту ім. Михайла Коцюбинського. – Вінниця, 2014. – Випуск. 41 – С. 332-336.

4. Турбар Т. В. Природоохоронна робота учнів у шкільних лісництвах (друга половина ХХ – початок ХХІ століття) // Науковий вісник МДПУ ім. Б. Хмельницького : зб. наук. пр. – Мелітополь, 2015. – Вип. 1. – С. 283-285.
5. Турбар Т. В. Формы организации природоохранной работы учащихся общеобразовательной школы в Украине во второй половине ХХ века / Т. В. Турбар // Новый университет : научный журнал. – Йошкар-Ола, 2013. – Вип. 11-12 (32-33). – С. 119-123.
6. Турбар Т. В. Природоохоронна робота учнів у контексті шкільної екологічної освіти і виховання / Т. В. Турбар // Вісник Черкаського університету. – Черкаси, 2015. – Вип. 6 (339). – С. 98-101.
7. Турбар Т. В. Природоохоронна робота учнівської молоді у складі юнацької секції Українського товариства охорони природи у 60-70-ті роки ХХ століття / Т.В. Турбар, О. В. Федорова // Вісник Черкаського університету. – Черкаси, 2014. – Вип. 296. – С. 131-134.

Опубліковані праці апробаційного характеру:

8. Турбар Т. В. Природоохоронна робота учнів як важливий складник виховного процесу загальноосвітньої школи у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття / Т. В. Турбар // Нові виміри сучасного світу : матеріали VIII міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. – Мелітополь: МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2012. – С. 105-108.
9. Турбар Т. В. Формування екологічної компетентності учнів загальноосвітньої школи в процесі природоохоронної роботи / Т. В. Турбар // Проблеми та перспективи розвитку педагогічних і психологічних наук : зб. тез наук. робіт учасників міжнар. наук.-практ. конф. – К. : ГО “Київська наукова організація педагогіка та психології”. – 2013. – С. 15-16.
10. Турбар Т. В. Формування екологічної культури особистості у творчій спадщині В. О. Сухомлинського / Т. В. Турбар // Наука и образование : история, тенденции, перспективы : материалы VII Междунар. науч.-практ. конф.; Научный журнал “Аспект”. – №16 (Т.1). – Донецк : ООО “Цифровая типография”, 2013. – С. 14-16.
11. Турбар Т. В. Участь школярів у природоохоронній роботі як важлива умова формування екологічної культури / Т. В. Турбар // Педагогіка : традиції та інновації : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – Херсон : Видав. дім “Гельветика”, 2014. – С. 37-39.
12. Турбар Т. В. Технологія проведення семінару з проблеми формування готовності учнів загальноосвітніх начальних закладів до участі у природоохоронній роботі / Т. В. Турбар // Сучасні педагогіка та психологія : перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень : зб. тез наук. робіт учасників міжнар. наук.-практ. конф. – К. : ГО “Київська наукова організація педагогіка та психології”, 2015. – С. 12-15.
13. Турбар Т. В. До проблеми формування екологічного світогляду школярів / Т. В. Турбар // Актуальні питання сучасної педагогіки : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – Херсон : Видав. дім “Гельветика”, 2014. – С. 35-37.

АНОТАЦІЇ

Турбар Т.В. Природоохоронна робота учнів загальноосвітньої школи (друга половина XX – початок XXI століття). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, Мелітополь, 2015.

На підставі аналітичного огляду джерельної бази у дисертації узагальнено і систематизовано теоретичні ідеї та практичний досвід природоохоронної роботи учнів загальноосвітньої школи (друга половина XX – початок XXI століття), визначено їх значення для сучасності.

На основі теоретичного аналізу з'ясовано стан дослідженості проблеми, визначено поняття і сутність природоохоронної роботи учнів загальноосвітньої школи. Виявлено, проаналізовано та охарактеризовано основні етапи розвитку природоохоронної роботи учнів загальноосвітньої школи у другій половині XX – на початку XXI століття. Розкрито зміст, форми і методи природоохоронної роботи учнівської молоді у досліджуваній період.

У дослідженні визначено можливості використання позитивного досвіду природоохоронної роботи учнів загальноосвітньої школи (друга половина XX – початок XXI століття) у контексті сучасної освіти в Україні

Ключові слова: природоохоронна робота, учнівська молодь, екологічна освіта і виховання, охорона природи, загальноосвітня школа.

Турбар Т.В. Природоохранная работа учащихся общеобразовательной школы (вторая половина XX – начало XXI века). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Мелитопольский государственный педагогический университет имени Богдана Хмельницкого, Мелитополь, 2015.

На основе аналитического обзора научных источников в диссертации обобщено и систематизировано теоретические идеи и практический опыт природоохранной работы учащихся общеобразовательной школы (вторая половина XX – начало XXI века), определено их значение для современного образования.

Анализ научных работ позволил выявить несколько подходов к проблеме организации и осуществления природоохранной работы ученической молодежи. Это такие подходы, как: этико-эстетический, утилитарный, хозяйственно-преобразовательный, системный, ценностный и деятельностный.

Определено, что “природоохранная работа учащихся общеобразовательной школы” – это система взаимосвязанных целенаправленных воспитательных и дидактических мероприятий детерминированных уровнем общественно-политического и экономического развития региона, страны, мира для просвещения слоев населения и хозяйственной деятельности с объектами очеловеченной и дикой природы.

В исследовании обоснованы этапы развития природоохранной работы учащихся общеобразовательной школы: первый этап: 1946-1964 гг. (возрождение природоохранной работы учащихся общеобразовательной школы), второй: 1965-1990 гг. (разработка теоретико-методологических основ природоохранной работы учащихся общеобразовательной школы в контексте обоснования теории экологического образования и воспитания), третий: 1991-2000 гг. (развитие природоохранной деятельности ученической молодежи в условиях становления образовательной системы украинского государства), четвертый: 2001-2013 гг. (разработка новых подходов, концепций, форм и методов природоохранной работы учащихся общеобразовательной школы).

Содержание природоохранной работы в школах в исследуемый период реализовывалось через организацию различных видов деятельности, среди которых основными были: озеленение школ и населенных пунктов, лесовосстановление, охрана и уход за лесами, борьба с эрозией почв и вредителями зеленых насаждений, рекультивация и уход за ландшафтами, охрана водоемов и речных запасов, полезных растений и животных, природоохранная пропаганда.

Природоохранная работа организовывалась в различных формах (индивидуальных, групповых, массовых), содержание которых определялось ее практической направленностью. Содержание индивидуальных форм природоохранной работы заключалось в самостоятельном овладении учащимися знаниями об экологических проблемах своей местности, которые в будущем становились основой для формирования у них навыков природоохранной работы. Наибольшего распространения получили групповые формы (отряды “зеленых” и “голубых” патрулей, школьные лесничества, отряды по борьбе с эрозией почв, лагеря труда и отдыха, клубы юных друзей природы, натуралистические кружки, экскурсии и др.). Среди массовых форм природоохранной работы эффективными были акции, праздники, эстафеты, конкурсы, фестивали, чемпионаты и т. п.

На практике природоохранной работы с учащимися общеобразовательной школы использовались различные методы, а именно: формирования сознания личности (лекции, рассказы, беседы, диспуты, конференции, форумы, тренинги и др.); организации деятельности и формирования опыта общественного поведения (методы организации учебно-познавательной, учебно-практической, трудовой, игровой и других видов деятельности, методы постановки задач, выдвижение требований, предоставления поручений, выполнение практических действий, методы упражнения, приучение к соблюдению норм поведения, методы регулирования и корректировки действий, поведения и др.); стимулирования и мотивации деятельности и поведения (поощрение, соревнование, наказание, осуждение, создание ситуаций эмоциональных переживаний, игровых ситуаций, использование общественного мнения, а также методы экологической идентификации, экологической эмпатии, экологической рефлексии и др.).

В исследовании определены возможности использования позитивного опыта природоохранной работы учащихся общеобразовательной школы (вторая половина XX – начало XXI века) в контексте современного образования в Украине.

Ключевые слова: природоохранная работа, ученическая молодежь, экологическое образование и воспитание, охрана природы, общеобразовательная школа.

Turbar T. Nature protection work of pupils in general education school (the second half of XX - beginning of XXI century). – On the rights of the manuscript.

Thesis for the degree of Candidate of Pedagogical Sciences, Speciality 13.00.01 – General Pedagogics and the History of Pedagogics. – Melitopol Bohdan Khmelnytskyi State Pedagogical University, Melitopol, 2015.

On the ground of analytical survey of thesis source base the theoretical ideas and experience of nature protection work of pupils in general education school (the second half XX century – the beginning of XXI century) were generalized and systematized, their significance for modernity was determined.

On the basis of theoretical analysis the state of problem knowledge was determined; the notion essence of the pupils' nature protection work in general education school was defined. The main stages of pupils' nature protection work development in general education school during the second half of XX – the beginning XIX century were determined, analyzed and characterized. The content, forms and methods of nature protection work of school youth during the studied period were revealed.

The study identifies the possibility of using the positive experience of nature protection work of pupils in general education school (the second half XX century – the beginning of XXI century) in the context of modern education in Ukraine.

Keywords: nature protection work, school youth, nature protection, ecological education and upbringing, general education school.